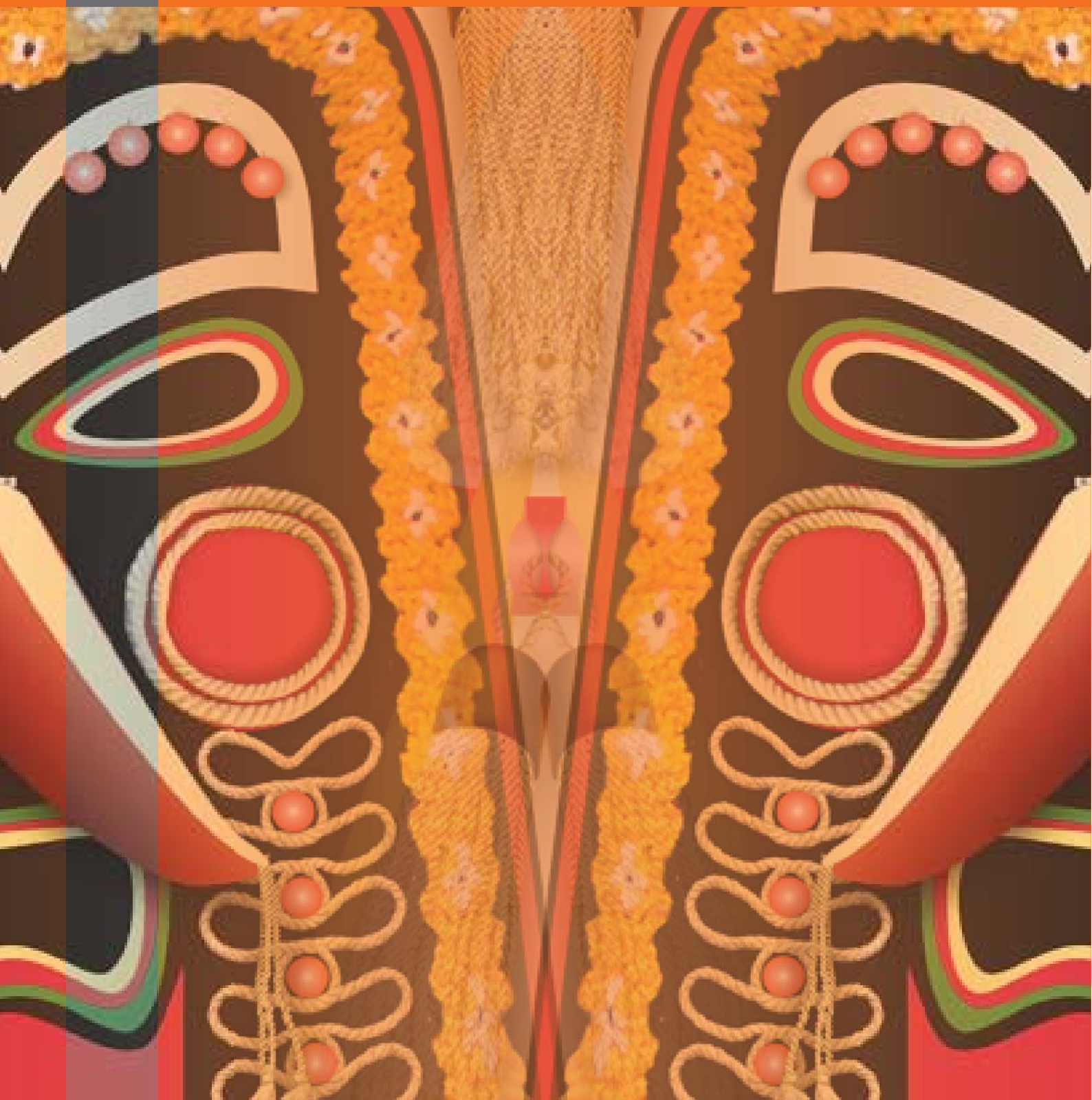

7 МАРТ 2014 Г. - РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ - ЯМБОЛ

КРЪГЛА МАСА

МАСКАРАДНИТЕ ИГРИ - МАГИЯ ЗА ПЛОДОРОДИЕ

ЗА ЛЯТНОТО ДЖАМАЛО В С. МАЛОМИРОВО

ДИНКА АНГЕЛОВА,
уредник в Регионален исторически музей - Ямбол

Маскарадната игра джамал принадлежи към една обща категория балкански зооморфни маскирания¹, свързани с комплекса обичаи за плодородие на земята. Думата джамал има арабски произход и с нея се означава както камила, така и вид игра, играна след вършитба.²

Този вид маскиране присъства в народния празнично-обреден календар както през зимата и пролетта, така и през лятото, и есента. Тъй като обект на настоящото изследване е лятното джамало в ямболското село Маломирово, ще се търсят проявления на обичая само в лятно-есенния период, около празниците Голяма Богородица и Димитровден. Анализът на разработката е изграден на основата на ограничен брой публикувани материали, както и на собствени теренни записи, направени през 2008 г. в с. Маломирово.

По българските земи маскарадната игра джамал е позната както на мюсюлманското, така и на християнското българско население в селища, разположени предимно в източната част на България: Шуменско, Карнобатско, Сливенско, Ямболско, Чирпанско, Хасковско, Кърджалийско.³

В Ямболско обичаят лятно джамало е изпълняван в с. Маломирово до към средата на XX век. През 70-те години на века е възстановен от групата за народни обичаи при местното читалище и това се оказва решаващо за съхраняването и популяризирането му. Вероятно джамалото е било изпълнявано и в други селища на региона, но липсата на писмена информация, както и естествената смяна на поколенията, водят до изчезване на спомена за този атрактивен обичай. При наскоро проведени теренни проучвания в с. Поляна се установи, че лятно джамало, напълно идентично с маломировското, е познато и изпълнявано в селото до към средата на XX век.⁴ Като се има в предвид местоположението на двете села, можем да предположим, че този обичай е изпълняван в селища, разположени на югоизток от Ямбол.

Сведенията, документиращи лятното джамало в Маломирово, са твърде оскъдни. От кратка дописка в ямболския в. „Тракиец“ (1936 г.) научаваме, че група славянски етнографи, които са на обиколка из Ямболско, посещават и с. Маломирово: „Понеже точно сега, по вършитба, младите на групи ходят да играят „Джамал“, гостите можаха да наблюдават и този интересен обичай“.⁵

За маломировското джамало се споменава и в докладите на Мария Тодорова и Райна Кацарова от Етнографския институт в София, посетили селото през март 1943 г.: „В Маломирово устройха обичая „джамало“, ако и времето му да не беше обичайно. Впечатли ме облеклото на придружаващите джамалото – с македонски дрехи, белег, който говори за връзките на този край с Югозападна България“.⁶

Сведения за изпълняваните обредни действия в обичая „джамало“ се съдържат и в проучването на дългогодишния директор на Елховския етнографски музей Иван Желязков.⁷

Маломировското джамало разгръща своята обредност през месец август, по време на вършитба, на хармана. Харманът е сакрално място за селянина – земеделец, тъй като от него идва прехраната за семейството му. Тук стопанинът очаква маскираната дружина, която с благословиите и обредните си действия ще осигури плодородие, здраве и имот на дома, радост и късмет на отделните членове на семейството.

В обичая участват неопределен брой момчета - ергени на възраст от 14 до 20 години, облечени в ежедневно облекло, характерно за региона : вълнени

потури, бели платнени ризи, изкарани отгоре върху потурите и стигащи почти до коленете им, без пояси, „щото на харман не се ходи с пояс“.⁸

Централната обредна фигура, Джамалото, прилича на камила, но е с клюн на щъркел. Тялото на зооморфната фигура е направено от дървен материал, наподобяващ скелет на животно и е покрито със стара конопена или памучна черга. На гърба ѝ е оформена изкуствена гърбица, пълна със слама, наречена „грамутка“. На нея е закачено звънче, което дрънка при ритуалната игра. Към скелета е закрепена дълга около 0,80 м шия, обвита в животинска кожа (обикновено овча) с вълната навън, но ниско подстригана. На шията е оформена малка главичка с рога и дълъг дървен клюн. Джамалото се носи от двама, а в по-късно време от един мъж, който дърпа въженце, закрепено за клюна и при това движение той трака в такт с играта на придружаващите.

Джамалото се води от горгорбашия (водач, главатар)⁹. Облеклото му не се различава от това на останалите. По-късно, когато обичаят се изпълнява от самодейци към читалището, облеклото на водача се променя: облечен е с бели дрехи, сламена капела и с тояга в ръка, с която тропва по земята и командва джамалото.

До джамалото се движи свирачът-гайдар.

С подчертано пародиен характер са персонажите на доктора, попа и басматарката (баячката), които правят всичко обратно, предизвикват хаос и създават настроение, смях и веселба.

Джамалото започва да играе късно вечер, когато селяните вече са си легнали (обикновено на самия харман). Още отдалеч се чуват виковете на придружаващите. Те играят в ритъма на характерна само за този обичай мелодия, изпълнявана на гайда, като се чува и ритмичното тракане на клюна на джамалото и подвикванията

на джамаларите: „Гя, гя, джамало, гя!“¹⁰ Какво се случва на хармана, научаваме от Яни Димитров (86 г.) от с. Маломирово:

„Влизайки в двора на стопанина, горгорбашията пита:

- Чорбаджи, да играй нашто джамало тука?
- Да играй, да играй!

И те почват да обикалят зърното на хармана, джамалото и то играй, и както играй и падне. И тогава горгорбашията вика:

- Чорбаджи, джамалото умря! Трябва да викаме баячка, доктор, поп! И тогава един ша вика доктора, друг басмарката. Тя носи торба на гърба си и в нея има разни неща: паничка, ножичка, въглища и вода си носи в една стомна. Пълни паничката с вода и почва да бае, като бърби разни думи, ама аз не ги помня. Като свърши баячката, мъжете надигат джамалото и всички в един глас викат:

- Оооррр! Оооррр!

Тогава горгорбашията вика:

- Чорбаджи, доктор, доктор!

Докторът идва, мери му температурата, преглежда го, но джамалото не мърда.

Тогава викат:

- Чорбаджи, дай зръно, гладно джамалото!

Носят му зръно в една крина и джамалото оздравява и почва да играй.

Джамалото играй всяка вечер, докато минат всички къщи. В други села не играехме, само в нашето. Откакто са помня, в селото са е играло джамало. Баща ми, който беше роден 1886 г., и той е играл джамало. На турски не се е говорело, в нашето село турци не е имало. Джамалото са играеше до към 1950 г., докато са създаде ТКЗС-то. Кат няма харман, няма и джамало“.¹¹

След приключване на маскарада, участниците в обичая продават събраните дарове (най-вече зръно), плащат на свирача, ако е възрастен, а не младеж като тях и си устройват угощение и веселба.

Маломировското джамало е регионален вариант на лятно-есенните маскарадни игри, насочени към благополучие и възпроизводство на природата и на човека.

Джамалото, наред с камилата, кървата кобила, бразая, рогач са едни от най-разпространените по българското пространство маскарадни персонажи. За всички изброени варианти е характерно разиграването на камилата, която от много игра или от недояждане припада, умира и възкръсва. Сценарият на маломировското джамало повтаря общоприетия, като тук липсва моментът на подковаването, характерен за голяма част от сродните персонажи.

Основната обредна фигура - джамалото, впечатлява с това, че при него се преплитат елементи от различни маскирания: тялото е на камила; дългият клюн почти повтаря клюна на бразаята; рогата не се вписват нито в единия, нито в другия персонаж. Не е възможно да се обясни по какъв начин е създаден този митичен образ, но той впечатлява със своята оригиналност и неповторимост.

Участниците в маскарада не носят маски и не чернят лицата си. При тях преобразяването е сведено до обличане в по-стари дрехи, при които преобладава

белия цвят. В традициите на редица източни народи белият цвят е характерен за погребалната и поменална обредност и изразява връзката с предците и със света на отвъдното.¹² Дали белият цвят при маломировското джамало е носител на подобна информация е въпрос, който остава без отговор.

Според някои изследователи виковете и шумовете, съпровождащи ритуала, се тълкуват като архаичен начин за въздействие върху природата¹³. В нашия случай такава роля изпълнява гръмогласното провикване на джамаларите „Ооорр“ на определени места в маскарада.

Подобен тип маскаради се срещат и в други селища и райони. Такъв е обичаят „Джамалоюну“, изпълняван в Карнобатско през XIX в. и описан от П. Р. Славейков

през 1866 г.: „Тази игра я играят по вършитба: сбират се няколко дружини и турци и българе, обличат едного в женски дрехи и другиго направят на камила, та му окачат звънци и всякакви дрънкала, та вечер тръгват с гайди, тъпани, свирни и викове, та ходят от хармана на харман да събират жито...“¹⁴

Маскарад от подобен тип е познат и в сливенските села Филаретово, Ябланово, Малко село и други, заселени с мюсюлманско или смесено население. Като цяло маскарадът в посочените села повтаря маломировския, но се забелязват и някои различия: маскарадните игри се разиграват наесен, след харман; в селата с мюсюлманско население музикалният съпровод е от зурна; познато е боядисването на лицата с боя и др.

Сред българомохамеданското население в Кърджалийско (Аврен, Егрек, Голямо Каменяне, Девисилово, Горно Юруци, Лимец, Малък Девисил), около Димитровден се разиграват маскаради, известни като „джамал“ (джемала). Общото между тях и представления в изследването обичай е следното: и двата варианта са с подчертано земеделски характер; носят едно и също наименование – „джамало“; обредните действия се разиграват през нощта. Джамаларските групи от Кърджалийско се различават от маломировското джамало по: обреден персонаж (кадъни, арапе и др.), костюмиране (на главата са с кожи, на кръста с чанове и др.), обредни действия (обикновено разиграват сватба.¹⁵ При есенните маскаради в Кърджалийско липсва персонажната двойка, съставена от зооморфен и антропоморфен член – камила и камилар (джамал и горгорбашия в Маломирово).

Проследявайки балканските измерения на обичая „Джамала“ гръцкият учен Манолис Варвунис разграничава две фази в развитието на обичая: по-стар, когато животинското маскиране като камила е протагонист и по-нов, при който се запазва само названието „Джамала“, като животинското маскиране липсва, а ролята на протагонист се поема от маскираните лица: булка, младоженец и др. В двата варианта се запазва плодоносното измерение на обичая.¹⁶

Изхождайки от това разделение, би трябвало да причислим „лятното джамало“ от с. Маломирово към по-старата фаза в развитието на маскарада.

От изложеното до тук можем да направим следните изводи:

Маломировското джамало е обичай, отличаващ се със своята самобитност и оригиналност. Съхранил в основни линии своя архаичен вид, той е единственият летен маскарад в Ямболско, оцелял и изпълняван до наши дни.

Зооморфната фигура в обичая, джамалото, изпълняваща ролята на протагонист, е във вид, който не е документиран в други подобни маскаради. Вероятно е плод на въображението на местното население.

Маскарадът е тясно свързан с комплекса обичаи за плодородие и изобилие, изпълнявани в края на лятото и началото на есента. Промяната в начина на обработването на земята, който в този случай се отнася към средата на ХХ в., води и до промяна в традиционния светоглед на населението. Земеделската магия и имитативните действия, съпътстващи обичая в ранния период на неговото съществуване (края на ХІХ и началото на ХХ век) се заменят със зрелищни представления, създаващи настроение, смях и веселба.

Лятното джамало от с. Маломирово, Елховско е един оригинален народен спектакъл със специфичен персонаж и интересни обредни действия, който с богатото си съдържание и дълбок смисъл ни връща към нашите изконни, духовни корени.

ЛИТЕРАТУРА

- ¹ **Варвунис, М.** Обичаят „джамала“ и неговите балкански измерения, Българска етнология, 4, 2001, с. 55
- ² Речник на чуждите думи в българския език, С., 1982, с. 241
- ³ **Арnaudов, М.** Студии върху българските обреди и легенди, т. II, С., 1972, с. 35, 40, 69; **Вакарелски, Хр.** Бит и език на тракийските и малоазийски българи, С., 1935, с. 432; **Янкова, В.** Теренни непубликувани материали от Шуменско; Информация от РИМ - Кърджали; по устни сведения на Вл. Демирев (РИМ - Сливен).
 - ⁴ Информатор Жеко Дойчев, род. 1920 г., с. Поляна
 - ⁵ В. „Тракиец“, бр. 543, 30. 08. 1936
 - ⁶ АЕИМ, С., № 130
 - ⁷ Етнографско-археологически музей, Елхово, Инв. № 5211
 - ⁸ Информатор Велика Стоянова Катранджиева, род. 1934, с. Маломирово
 - ⁹ Тълковен речник на турцизмите в българския език, С., 2003, с. 6
 - ¹⁰ ЕАМ - Елхово, Инв. № 5211, л. 3
 - ¹¹ Информатор Яни Стоянов Димитров, род. 1922, с. Маломирово
 - ¹² **Янкова, В.** Бележки за някои маскарadni игри при мюсюлманите в България, Liter Net, 28. 01. 2005, № 1(62), с. 8
 - ¹³ **Янкова, В.** Маскарadният тип джамал (Към общия културен фонд), Liter Net, 02. 01. 2008, № 1(98), с. 8
 - ¹⁴ Извори за българска етнография, т. I, С., 1992, с. 357
 - ¹⁵ РИМ - Кърджали, отд. Етнография
 - ¹⁶ **Варвунис, М.** Цит. съч., с. 58